

## ОБИРАХМАТ ЁДГОРЛИГИНИНГ ХАЛҚАРО ЭКСПЕДИЦИЯЛАР ТОМОНИДАН ЎРГАНИЛИШИ

*Қиличев Ш., магистр.  
Сайдалимов С., талаба*

*Ушбу мақолада Тошкент воҳасининг қадимий масканлардан бири Обирахматда олиб борилган тадқиқотлар натижасида ушбу ҳудудларга ўрта палеолит даври одамларининг миграцияси ҳақидаги зоя илгари сурилган.*

Тошкент воҳаси қадимий ва хушманзара масканлардан бири бўлиб, бу ерда қадимги тош даврига оид кўплаб ёдгорликлар мавжуд. Ана шундай ёдгорликлардан бири Обирахмат ғор макони ҳисобланади. Ёдгорлик Я.Ғ.Ғуломов раҳбарлигида Буржимўла қишлоғи атрофидаги Тяншаннинг жануби-ғарбий тизмалари ва Чорвоқ сув омбори ҳудудларини ўрганиш жараёнида очилган. Ғор Тошкент шаҳридан 100 км шарқроқда жойлашган. Обирахмат ғори юмалоқ шаклли оҳактош қоясида шаклланган айвон бўлиб, оғзи жанубга қараган: эни 20 м, чуқурлиги 9 м, шифтининг максимал баландлиги 11,8 м. Қатламларининг қалинлиги 10 м ва улар 21 та литологик қатламга ажратилган. Қатламларнинг палеолит даврига оид қалин маданий қолдиқларга эгаллиги қадимги одамларнинг бир неча ўн минг йилликлар давомида моддий-маданий жиҳатдан динамик эволюциясини кузатиш имконини беради. Ёдгорлик археолог, олимлар Х.К.Насриддинов, М.М.Герасимов, А.Р.Мухаммаджонов (1963 й.) ҳамда Р.Х.Сулеймановлар томонидан ўрганилган (1964-1965 й.) (Деревянко, Исламов, Петрин, Сулейманов, и др, 1999, с. 10). Кейинги йилларда ёдгорлик Т.Омонжулов ва К.А. Крахмаллар томонидан аҳён-аҳёнда (1966-1986 й.) тадқиқ қилинган.

1998 йилда ЎзР ФА акад. Я.Ғ.Ғуломов номидаги археология институти билан Россия ФА СБ тарих ва этнография институти ўртасида палеолит даврини ўрганиш бўйича халқаро шартнома имзоланди. Лойиҳа: “Ўзбекистоннинг қадимги тош даври археологияси ва палеоэкологиси” деб номланди. Академиклар Ў.И.Исломов ҳамда А.П.Деревянколар бошчилигидаги халқаро комплекс тадқиқотлар экспедицияси тузилди.

Халқаро комплекс тадқиқотлар объекти сифатида Марказий Осиё палеолитда муҳим рол ўйнайдиган, Тошкент вилоятида жойлашган Обирахмат ғор макони танланди.

Халқаро экспедициянинг Обирахматда иш олиб боришдан асосий мақсади ёдгорликнинг абсолют санасини аниқлаш, қадимги атроф-муҳитни реконструкция қилиш ҳамда ушбу ҳудудда ўрта палеолитдан сўнги палеолитга ўтиш давридаги қадимги аҳолининг ўзгаришларини аниқлашдан иборат бўлди.

Обирахмат индустриясининг барча қатламларида кузатиладиган асосий хусусияти ўрта ҳамда сўнги палеолит даврига хос технологик ва типологик белгиларнинг бирга келишидандир. Тўпламнинг етакчи ўрин

тутадиган нуклеуслари орасида сўнги палеолитга оидлари, авваламбор, энсиз ўзаклар (торцовые нуклеусы), нуклеус-кесгичлар (нуклеусы-резцы), призмасимонлар ва учириндилардан ёки йирик пластиналардан ишланган турли хил микронуклеуслар эгаллайди. Бироқ ўрта палеолитга хос йўнилғиларни юза бўйлаб (плоскостное расщепления) чақмоқлаш стратегияси сақланиб қолади.

Леваллуа типигаги ўзаклар кам сонли бўлиб, аксарият ҳолларда улар сўнгра пластиналар ёки пластинкалар олишга мўлжалланган сўнги палеолитга хос энсиз нуклеусларга айлантириб юборилган. Обирахмат индустрияси йўнилғилари орасида пластиналар муҳим ўрин тутди ва асосий тош қуроллар ҳам улардан ишланган. Ёдгорликнинг кўпгина қатламларида пластиналар нисбати 50 % дан ошқини ташкил қилади.

Обирахмат индустрияси учун ўрта палеолитнинг узунчоқ пайконлари (остроконечник) билан сўнги палеолитнинг пластиналари ўртасидаги оралиқ шаклни ташкил қиладиган учли пластиналарнинг мавжудлиги характерлидир.

Ёдгорликнинг тош қуроллари деярли бир хил шаклли. Энг кўп сонни пайконсимон қуроллар (ретушланган пайконлар, учли пластиналар), ретушланган пластиналар, кесгичлар (кўпинча ёнлама типигаги) ташкил этади. Тош қуролларнинг сезиларли қисмини ташкил қиладиган қирғиччалар типологик жиҳатдан унчалик ёрқин эмас. Леваллуа шакллар кам сонли ва улар асосан, узунчоқ кўринишда. Қирғичлар ёдгорликнинг барча қатламларида мавжуд бўлиб, асосан пластинасимон йўнилғилардан ишланган, кўпинча уларни ретушланган пластиналардан ажратиш қийин. Тўпдамда типологик жиҳатдан ёрқин кичик ҳажмли мустъе типигаги пайконлар катта ўрин эгаллайди.

Обирахматда олиб борилган тадқиқотлар натижасида ушбу ҳудудларга ўрта палеолит даври одамларининг миграцияси ҳақидаги ғоя илгари сурилди. Бу сўнги палеолит даврига ўтиш даврини ўзида акс эттирган, умумий асосга эга бўлган ва конвергент ривожланган Яқин Шарқ, Ўрта Осиё ва Олтой индустрияларининг ўхшашликларига асосланган эди. Таъкидланишича, маданиятлар эволюцион ўзгаришларининг конвергенетлиги умумий асосларидан ташқари, ўхшаш палеоэкологик шароитлар билан ҳам характерланади. Шу маънода, Левант, Олтой ҳамда Ўрта Осиё қадимги аҳолиси тоғларда ва тоғолди ҳудудларида яшаган бўлишиб, бу жойларда табиат ўзининг мураккаб тузилиши ва катта мозаиклиги билан ажралиб туради. Биргина, водийда бир вақтнинг ўзида игна ва яполоқ баргли ўрмонлар, майда баргли ва тайга ўсимликлари, қуруқ дашт ва ўтлоқ даштли ассоциациялар ҳукм сурган. Бу ҳолат ибтидоий одамларга ўзлари учун қулай экологик муҳитни танлаш имконини берган.

2003 йилнинг ёзида Обирахмат ғорининг 60-70 минг йилликлар билан саналанадиган 16-маданий қатламидан қадимги одам суяк қолдиқлари (тахминан 9-12 ёшли боланинг юқори жағ тишлари ҳамда бош чаноғининг 150 га яқин майда бўлаклари) топилди (Исламов, 2004, 86-б.). Ўзбекистон, Россия, АҚШ ва Австрия олимлари ёрдамида оламшумул натижалар қўлга

киритилиб, Австриянинг Инсбург шахридаги тиббиёт марказида ва Новосибирскдаги ядро физикаси институтида тишларнинг ҳамда қулоқ суягининг компьютер томографияси ўтказилди ва уларнинг 3 ўлчамдаги модели яратилди. Оламшумул натижа шундан иборатки, Обирахмат одамида ҳам неандертал, ҳам *homo sapiens sapiens* кўриниш хусусиятларини ўзида мужассамлаштирган. Палеоантропологик топилмадаги тиш суяклар – неандертал одамига хос бўлса, бош чаноғ суяги эса – замонавий типдаги одамга (*homo sapiens sapiens*) хослиги маълум бўлди. Умуман олганда, топилган қадимги одам суяк қолдиқлари неандертал билан ҳозирги замон типдаги одамнинг омухта қиёфасини намоён этади, шу туфайли унинг кўпгина морфологик жиҳатлари ноёб бўлиб, ҳозирча унинг палеоантропологик ўхшаши йўқ деб топилди.

Обирахматдан топилган хомонинг бундай ноёблиги сабаблари борасида бир тўхтамга келиш қийин. Обирахматдан топилган қазилма одам қолдиқлари бир томондан, замонавий типдаги одамнинг мустақил мултирегионал шаклланганлигини исботлаши мумкин бўлса, иккинчи томондан, неандерталларнинг замонавий типдаги одамлар билан гибридлашиб кетганлигини кўрсатиши мумкин ва яқин кунларгача бундай аралашувнинг иложи бўлмаган, деб ҳисобланиб келинар эди.

Обирахматда олиб борилган тадқиқотлар натижасида ушбу ҳудудларга ўрта палеолит даври одамларининг миграцияси ҳақидаги гоյ илгари сурилди. Бу сўнгги палеолит даврига ўтиш даврини ўзида акс эттирган, умумий асосга эга бўлган ва конвергент ривожланган Яқин Шарқ, Ўрта Осиё ва Олтой индустрияларининг ўхшашликларига асосланган эди. Таъкидланишича, маданиятлар эволюцион ўзгаришларининг конвергентлиги умумий асосларидан ташқари, ўхшаш палеоэкологик шароитлар билан ҳам характерланади. Шу маънода, Левант, Олтой ҳамда Ўрта Осиё қадимги аҳолиси тоғларда ва тоғолди ҳудудларида яшаган бўлиб, бу жойларда табиат ўзининг мураккаб тузилиши ва жуда турли-туманлиги билан ажралиб туради. Биргина, водийда бир вақтнинг ўзида игна ва яполоқ баргли ўрмонлар, майда баргли тайга ўсимликлари, қуруқ дашт ва ўтлоқ даштли ассоциациялар ҳукм сурган. Бу ҳолат ибтидоий одамларга турли фаслларга қараб ўзлари учун қулай экологик муҳитни танлаш имконини берган.

Шундай қилиб, Яқин Шарқдан миграция қилган гуруҳлар аҳолисининг маданий эволюцияси ўхшаш экологик шароитларда содир бўлган ва бу (популяцияларнинг филогенетик ва маданий яқинлигидан ташқари) сўнгги палеолит даври маданиятларининг шаклланишидаги умумий адаптацион жараёндир деган хулосага келинди.

### **Фойдаланилган адабиётлар**

1. Деревянко А.П., Исламов У.И., Петрин В.Т., Сулейманов Р.Х., Кривошапкин А.И., Алимов К., Крахмаль К.А., Феденева И.Н., Зенин А.Н., Анойкин А.А. Исследования грота Оби-Рахмат (Республика Узбекистан) в 1998 г. // Проблемы археологии, этнографии, антропологии Сибири и

сопредельных территорий. – Новосибирск: Изд-во ИАЭТ СО РАН. 1998, с. 37-45.

2. Деревянко А.П., Исламов У.И., Петрин В.Т., Сулейманов Р.Х., Таймагамбетов Ж.К., Кривошапкин А.И., Анойкин А.А., Зенин А.Н., Крахмаль К.А., Алимов К.А. Результаты возобновления исследований грота Оби-Рахмат // ЎММТ. №30. -Самарқанд, 1999, 10-14-б.

3. Деревянко А.П., Кривошапкин А.И., Анойкин А.А., Исламов У.И., Петрин В.Т., Сайфуллаев Б.К., Сулейманов Р.Х. Ранний верхний палеолит Узбекистана: индустрия грота Оби-Рахмат (по материалам слоев 2-14) // Археология, этнография и антропология Евразии. №4. Новосибирск, 2001, с. 42-63.

4. Деревянко А.П., Кривошапкин А.И., Анойкин А.А., Ринн П.Дж., Исламов У.И. Каменная индустрия грота Оби-Рахмат // Грот Оби-Рахмат. Изд-во ИАЭТ СО РАН, 2004, с. 5-33.

5. Деревянко А.П. Эволюция человека: откуда мы и кто мы? Наука и жизнь Узбекистана. № 3-4-5. -Ташкент, 2008, с. 6-25.

6. Исламов У. Сенсационные археологические находки в Узбекистане // Ўзбекистон тарихи. №3. -Тошкент, 2004, 86-87-б.

7. Кривошапкин А. Обирахматский человек: загадка эволюции // Наука и жизнь Узбекистана. №3-4-5. -Ташкент, 2008, с. 26-30.

8. Сулейманов Р.Х. Статистическое изучение культуры грота Оби-Рахмат. – Ташкент: Изд-во Фан, 1972, с. 171.

9. Сулейманов Р.Х. Грот Оби-Рахмат и проблемы палеолита Центральной Азии // Ўзбекистон археологияси. № 1. -Самарқанд, 2010, 25-29-б.